

אפרת יעקובסון

"אל שאול ואל בית הדמים" (שמ"ב כא)

עיון בפר' כא בשמואל ב מעורר תמיהות רבות. רעב הנמשך שלש שנים פוקד את הארץ בימי דוד. אחד הגורמים לו, כדבר ה', הוא חטא ישן של שאול. על מנת לזכות בכפרה על החטא עד העתר אלקים לארץ, נעשים מעשים קשים, הנראים כנוגדים לחוקי התורה.

לאחר שנבדוק מהות חטאו של שאול, והענשים עליו, ננסה להבין מדוע מתיחס אליו המקרא בחומרה רבה כל כך, וכיצד בא על תקונו.

חטא שאול

חטאיו השונים של שאול מופיעים במהלך ספר שמואל. אי שמרו את דבר ה' בגלגל (שמ"א יג), חמלתו על אגג ועל מיטב הצאן במלחמת עמלק (שמ"א טו) והרגו את כהני נוב (שמ"א כב). על חטאיו נענש בקריעת המלכות ממנו ומזרעו אחריו (שמ"א יג, שם טו), ובמותו בהר הגלבע (שמ"א לא). והנה בפרקנו, שנים לאחר מותו, אנו שומעים על חטא נוסף: "ויאמר ה': אל שאול ואל בית הדמים, על אשר המית את הגבעונים" (שמ"ב כא, א) ביתר פרוט מופיעים הדברים בפסוק הבא: "והגבעונים לא מבני ישראל המה כי אם מיתר האמורי, ובני ישראל נשבעו להם. ויבקש שאול להכתם בקנאתו לבני ישראל ויהודה" (שמ"ב כא, ב).

הגבעונים עצמם, בהתייחסם לשאול, טוענים: "האיש אשר כלנו ואשר דמה לנו נשמדנו מהתיצב בכל גבל ישראל" (שמ"ב כא, ד).

אמנם לא מצאנו מקור בספר שמ"א לנסיין מצד שאול להשמדת הגבעונים, אך לפי הפשט הכתובים בפרקנו נראה שאכן הרגם.¹

חז"ל שאלו: "וכי היכן מצינו בשאול שהרג הגבעונים?" והשיבו: "אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים, שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן" (יבמות עח, ב).

1. יהודה קיל בהערותיו לפרושו "דעת מקרא" מציע כמה אפשרויות למעשה הריגתם.

לדעה זו לא הרג שאול בפעל את הגבעונים, אלא "כאילו הרגן". במקום אחר פרשו חז"ל שבעת הריגת כהני נוב, הרג שאול מהגבעונים שבעה אנשים: "על שהמית ממנו שבעה אנשים – שני חוטבי עצים, ושני שואבי מים, חזן, וסופר ושמש" (ירושלמי קדושין ד,א).²

אנו תמהים: מדוע נחשב החטא כה חמור? גם אם גרם שאול בעקיפין להפסקת מזונותיהם של הגבעונים, או הרג מהם שבעה אנשים, או אפילו, כטענתם, הרגם וכלם, הרי בסופו של דבר "לא מבני ישראל המה"? הרי אפילו על הריגת כהני נוב לא הוזכר עונש מפורש בכתוב,³ וכשמדובר על "בית הדמים" מבואר לצידו שהכונה להמתת הגבעונים ולא להמתת הכהנים. מדוע דוקא על יחסו לגבעונים יש להעניש בענשים כבדים?

יתרה מזו: לא ברשע עסקינן, אלא בשאול הצדיק, שעם התביעה כלפיו על המתת הגבעונים, תובע הקב"ה את עלבונו על שלא נספד כהלכה. שכך דרשו חז"ל את הפסוק: "אל שאול" – שלא עשיתם עמו חסד ולא נספד כהלכה. ואל בית הדמים – על אשר המית את הגבעונים. אמר לו הקב"ה: דוד, אינו שאול שנמשח בשמן המשחה?! אינו שאול שבימיו לא נעשתה עבודת כוכבים בישראל?! אינו שאול שחלקו עם שמואל הנביא?! ואתה בארץ והוא בחוצה לארץ?! (במדבר רבה ח,ד) אם כן גדלה התמיהה: וכי כל זכויותיו של שאול אינן עומדות לו מול חטא השמדת הגבעונים?

פרוט הענשים

דוד ברצונו לכפר על חטאו של שאול מנסה לפייס את הגבעונים. "ויאמר דוד אל הגבעונים: מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכבו את נחלת ה'" (שמ"ב כא,ג). הגבעונים אינם מוכנים להסתפק בתשלום כופר – "אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו" (שמ"ב כא,ד) אלא תובעים להמית שבעה מבניו של שאול – "יתן לנו שבעה אנשים מבניו, והוקענום לה' בגבעת שאול" (שמ"ב כא,ה).

דוד, לגודל הפליאה, מסכים לדרישה כבדה זו. "ויאמר המלך: אני אתן" (שמ"ב כא,ה). הוא בוחר בשני בני רצפה בת איה, ובחמשת בני מיכל,⁴ אך חומל על מפיושות בן יהונתן. חז"ל תארו את צורת בחירת הנדונים למות –

2. מדרשי חז"ל העוסקים בפרוט בענין הנדון במאמרנו מופיעים ביבמות ע"ב, ט"א; בירושלמי קדושין ד,א; ובמדבר רבה ח,ד.
3. יש מהפרשנים (כרד"ק, אברבנאל; מלבי"ם) שפרשו כי העניש על הריגת כהני נוב היה נפילת שאול ובניו ביד פלשתים.
4. למיכל לא היו ילדים. הכונה כאן לבני מירב אחותה שנשא לעדריאל המחולתי, ונקראו על שמה כיון שגדלה אותם (סנהדרין י"ט, ב).

"ויחמול המלך על מפיבושת בן יהונתן" (שמ"ב כא,ז)... אמר דוד: הריני מעבירן לפני המזבח, וכל מי שהמזבח קולטו הרי הוא שלו. והעבירן לפני המזבח ונתפלל עליו, והלך המזבח וקלטו. הה"ד (תהילים נו) "אקרא לאלקים עליון, לאל גומר עלי", שהסכים הקב"ה עם דוד" (ירושלמי קדושין ד,א).

על פי דברים אלו משמע שגם הקב"ה כביכול הסכים לעונש זה.⁵
חומרת הענש מפורטת בכתוב –

"ויתנם ביד הגבעונים, ויקיעם בהר לפני ה', ויפלו שבעתם יחד, והם המתו בימי קציר בראשונים תחלת קציר שעורים. ותקח רצפה בת איה את השק ותטהו לה אל הצור מתחלת קציר, עד נתך מים עליהם מן השמים. ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם יומם ואת חית השרדה לילה" (שמ"ב כא,ט"ז). משך שבעה חדשים, מניסן – תחלת קציר שעורים, עד חשון – מועד ירידת הגשם הראשון, נשארה גיתם תלויה ולא הובאה לקבורה. מעשים אלו נראים כסותרים לחוקי התורה:

- א. הבנים נענשו בעוון אביהם. והרי כתוב בתורה "לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו על אבות, איש בחטאו יומתו" (דברים כד,טז).
- ב. שבעתם הומתו יחד, בניגוד לצווי "אין דנים שנים ביום אחד" (סנהדרין פ"ו מ"ד)⁶
- ג. גיתם הולנה על העץ. היפך הכתוב "לא תלין נבלתו על העץ" (דברים כא,כג).

השבועה

הפתרון להבנת חומרת חטאו של שאול וסבת הענשים הכבדים לצורך כפרתו טמון בפסוק: "והגבעונים לא מבני ישראל המה, כי אם מיתר האמרי, ובני ישראל נשבעו להם" (שמ"ב כא,ב).

ענין השבועה עומד במרכז הפרק. חטאו של שאול – בהפרת השבועה לגבעונים. בעוד דוד, בנסותו לתקן חטא זה, עושה מאמץ להיות נאמן לשבועה ליהונתן ולשאול – "ויחמול המלך על מפיבושת בן יהונתן בן שאול, על שבעת ה' אשר בינתם, בין

5. אמנם ניתן להבין שהבטוי "הסכים הקב"ה עם דוד" מתייחס רק לגבי הצלת מפיבושת. אך בגמרא ביבמות עט,א, בקטע המקביל לענייננו, מפורש שארון ה' בחר את הנדונים למיתה – "כל שארון קלטו – למיתה, כל שאין ארון קלטו – לחיים".

6. אמנם הגמרא בסנהדרין מו,א מסיקה שמותר לדרן שנים ביום אחד אם מדובר באותה עברה ובאותה מיתה, וכן פסק הרמב"ם בהל' סנהדרין יד,ג. אם כן במקרה שלנו היה מותר להרוג את שבעתם יחד. לפי זה מובן שנוי הנוסח בין הגמרא (יבמות עט,א) ובין המדרש (במדבר רבה תד) לענין המעשים הסותרים לחוקי התורה, הגמרא לא מתייחסת להריגת שבעתם יחד כבעיה.

דוד ובין יהונתן בן שאול" (שמ"ב כא,ז). דוד זוכר את שבועתו ליהונתן, "לא תכרית את חסדך מעם ביתי עד עולם ... ויוסף יהונתן להשביע את דוד ..." (שמ"א כ,טריז). ולכן, עפ"י דברי המדרש, מתפלל ומבקש רחמים מיוחדים על מפייבושת. כמו כן מקים דוד את השבועה שנשבע לשאול – "ועתה השבעה לי בה' אם תכרית את זרעי אחרי ואם תשמיד את שמי מבית אבי, וישבע דוד לשאול" (שמ"א כד, כא-כב) – ומשאיר צאצא מבית שאול.

שאול חטא ביחסו לגבעונים, כיון ש"בני ישראל נשבעו להם". עלינו לברר איפה: מזה תקפה של שבועה זו שנשבעו ישראל לגבעונים, ומדוע חילולה חמור כ"כ? שבועת ישראל לגבעונים מופיעה ביהושע –

ויעש להם יהושע שלום ויכרת להם ברית לחיותם, וישבעו להם נשיאי העדה. ויהי מקצה שלשת ימים אחרי אשר כרתו להם ברית וישמעו כי קרבים הם אליו, ובקרבו הם יושבים, ולא הכום בני ישראל כי נשבעו להם נשיאי העדה בה' אלקי ישראל, וילנו כל העדה על הנשיאים. ויאמרו כל הנשיאים אל כל העדה: אנחנו נשבענו להם בה' אלקי ישראל, ועתה לא נוכל לנגע בהם. זאת נעשה להם והחיה אותם ולא יהיה עלינו קצף על השבועה אשר נשבענו להם. ויאמרו אליהם הנשיאים: יחיו, ויהיו חוטבי עצים ושואבי מים לכל העדה כאשר דברו להם הנשיאים (יהושע ט,טו-כא). השבועה איפוא – בטעות יסודה. ואכן סברו חז"ל שאין לה תוקף ואינה חלה. עם זאת אין לעבור עליה. "כיון דאמרו להו: 'מארץ רחוקה באנו ולא באו, לא חיילה שבועה עלויהו כלל. והא דלא קטלינהו משום קדושת השם" (גיטין מו,ב). מסביר רש"י: "משום קדושת השם שלא יאמרו העובדי כוכבים: עברו על שבועתן". התחשבות זו בדעת הגוים לגבי שבועה היא המפתח להבנת הפרק. כדי לרדת לעומק הענין, נבדוק להלן שבועות לגוים במקומות נוספים.

שבועות לגוים

1. האבות

שלשת האבות, אברהם יצחק ויעקב, כרתו ברית ושבועה עם הגוים. כך מספר לנו המדרש (פרקי דר' אליעזר הגדול פ"א ל"ו): "ר' יהודה אומר: ג' אבות כרתו ברית עם עמי הארץ ואלו הן: אברהם יצחק ויעקב".

אברהם כרת ברית עם עמי הארץ ... אמר לבני יבוס לקנות מהם את מערת המכפלה במכר טוב ובזהב ובשטר עולם לאחוזת קבר. וכי יבוסים היו, והלא חתיים היו? אלא ע"ש עיר יבוס נקראו יבוסים. ולא קבלו האנשים. התחיל כורע ומשתחוה אליהם, שנאמר (בראשית כג) 'וישתחו אברהם לפני עם הארץ'. אמרו לו: אנו יודעים שהקב"ה עתיד ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האל. כרות עמנו שבועה, שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם של בני יבוס. ואחר כך קנה את מערת

המכפלה במכר זהב ובכתב עולם לאחוזות עולם, שנאמר (בראשית כג) 'וישמע אברהם אל עפרון'.

מה עשו אנשי יבוס? עשו גלולים של נחשת, והעמידו אותן ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם. וכשבאו ישראל לארץ, רצו לכנס בעיר היבוסי, ולא היו יכולין ליכנס מפני אות ברית שבועת אברהם, שנאמר (שופטים א, כא) 'זאת היבוסי ישב ירושלם לא הורישו בני בנימין'. וכשמלך דוד ורצה ליכנס בעיר היבוסי, לא הניחו אותו שנאמר (שמ"ב ה, ו) 'זיאמר לדוד לאמר: לא תבוא הנה כי אם הסירך העורים והפסחים, לאמר, לא יבוא דוד הנה'. והלא היו ישראל כחול הים? אלא מכה ברית שבועת אברהם. ראה דוד וחזר לאחוריו, שנאמר (שמ"ב ה, ט) 'וישב דוד במצדה'. אמרו לו: אין אתה יכול ליכנס בעיר היבוסי עד שתסיר כל הגלולים הללו שכתוב עליהם אות שבועת אברהם. אמר דוד לאנשיו: כל מי שיעלה בראשונה ויסיר את הגלולים הללו שכתוב עליהם אות ברית שבועת אברהם, יהיה לראש, ועלה בראשונה יואב בן צרויה ויהי לראש, שנאמר (דהי"א יא, ו) 'ועל בראשונה יואב בן צרויה ויהי לראש'. ואח"כ קנה את עיר היבוסי לישראל בכתב עולם לאחוזות עולם.⁷ ויצחק כרת ברית עם עמי הארץ כשגר בארץ פלשתים ... אמרו: אנו יודעים שהקב"ה עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות הללו. כרות עמנו ברית, שאין ישראל יורשים את ארץ פלשתים. מה עשה יצחק? לקח אמה אחת ממתג חמור אשר היה רוכב עליו ונתן לו לאות שיהא ביניהן ברית שבועה. וכשמלך דוד רצה לבא בארץ פלשתים, ולא היה יכול ליכנס מפני ברית יצחק, עד שלקח מהם אות ברית שבועת יצחק, שנאמר (שמ"ב ח, א) 'ויקח דוד את מתג האמה מיד פלשתים'.

יעקב כרת ברית עם עמי הארץ ... א"ל לבן: אם ישראל יורשין את הארץ שלא יבואו בארץ ארם לרעה, שנאמר (בראשית לא, נב) 'אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה, ואם אתה לא תעבר אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה'. וכשמלך דוד, רצה לבא בארץ ארם, ולא היה יכול מפני כח ברית שבועת יעקב. עד ששבר את המצבה ההיא, ואח"כ כבש את ארץ ארם, שנאמר (שמ"ב ח, ג) 'ויך דוד את הדדעזר בן רחב מלך צובה בלכתו להשיב ידו בנהר פרת'.

הרד"ל בפרושו למדרש תמה: וכי סלוק אות הברית, מבטל הברית ומתיר השבועה? הוא מסביר, ששבועות האבות בטלו מסיבות שונות. מהמדרשים⁸ משמע

7. בעוד פרקי דר"א רואה ביבוסים את בני חת, פרושים אחרים מזהים אותם עם זרעו של אבימלך מלך פלשתים, שכת ברית ושבועה עם אברהם אבינו (בראשית כא, כב"ל). בכריתת הברית ביניהם מוצבות שבע כבשות. מדרש אור"ה אפלה (מובא בתורה שלמה לרב כשר לבראשית כא, ל סימן קכו) משייך כבשות אלו ל"עורים ופסחים", וז"ל: "אברהם כרת ברית לאבימלך ונתן לו שבע כבשות והניחן על פתח ירושלים, שלא ירשו בניו עיר היבוסי וישבו עד שבא דוד. וכיון שמתו שבע כבשות העמידו שבע כבשות של ברזל, והן צורת צלמים והעמידום על פתח ירושלים".
8. שוחר"טוב לתהילים ס, ובראשית רבה עט, טו.

שפולשתיים וארם הפרו ופרצו את הגדר תחלה, ולכן בטלה השבועה. ביחס ליבוסים מתחבט הרד"ל, ומציע: "אפשר כיון שנצטוו בתורה לא תחיה כל נשמה, הרי נתבטל הברית ע"פ הדבור."⁹

אם אכן בטלו השבועות, לשם מה הוצרך דוד להסיר את הגלולים מהיבוסים, לקחת את מתג האמה מידי פלשתים, ולשבר את המצבה בדרך לארם? הסבה לכל אלו, אומר הרד"ל, אחת היא: "מפני שהיה בזה כעין חלול ה' כל זמן שהיו עומדים".

הגויים הרי אינם יודעים שפג תוקף השבועות. בהשאר האותות על מקומם הם מכריזים כביכול על השבועות קבל עם ועדה, לכן יש לסלקם. יתרה מזו: לגבי הגויים "אות הברית" איננו רק סמל. מלשון המדרש נראה שהם מיחסים לו כח בפני עצמו, בדומה להערכתם את ע"ז שלהם. לכן סלוק אות הברית מהווה עבורם הוכחה שהשבועות בטלו.

נוכל לסכם ולומר: גם אם הופרו שבועות האבות ובטל תקפן מסיבות שונות, יש צורך למנוע חלול ה' בעיני הגויים.

2. משה

משה רבינו בקבלו את צו ה' להוצאת בני ישראל ממצרים חוזר לקבל רשות מיתרו חותנו – "וילך משה וישב אל יתר חתנו ויאמר לו: אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים. ויאמר יתרו למשה: לך לשלום" (שמות ד, יח). חזרתו של משה על מנת לקבל רשות מיתרו מוזרה. היינו מצפים שמשה לאחר ששוכנע לקבל את שליחות ה' ימהר למצרים להציל את בני". הרי לבורגיש לסבלות אחיו, וידוע עד כמה גדולה צפיתם לגואל ומושיע. כיצד אינו מזדרז לבשר לאחיו את בשורת "פקד פקדתי" ששמע מפי הגבורה? כיצד מעכב הוא את בצוע צו ה' "לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" ע"י עיסוק בקטנות של פרידה מחותנו?

חז"ל (גדרים סה, א) למדו מלשון הפסוק "ויואל משה לשבת את האיש" (שמות ב, כא) שמשה נדר ונשבע ליתרו שלא יעזבנו בלא נטילת רשות. תרוצים טובים יש למשה שלא להתחשב בשבועתו. הרי יתרו יכול לסרב ולעכב את גאולת ישראל. בכל זאת משה מסכן את שליחותו, ומקיים שבועתו. ללמדנו, שאף בדרך לגאולה יש להזהר שלא להכשל בהפרת שבועה על מנת שלא לגרום לחלול ה'.

⁹ לפי הפרושים הראים ביבוסים את זרעו של אבימלך מלך פלשתים ברורה סבת בטול השבועה. לשון השבועה היתה "אם תשקר לי ולניני ולנכדי" (כראשית כא, כג) כיון שבימי דוד כבר מת הנכד – בטלה השבועה.

3. צדקה

במלכים ב (כד, יט-כ) מסופר על מרדו של צדקיהו במלך בבל — "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה יהויקים. כי על אף ה' היתה בירושלים וביהודה עד השלכו אתם מעל פניו. וימרד צדקיהו במלך בבל."

בדברי-הימים ב (לו, יב-יג) מופיעה שבועה בצמוד למרד — "ויעש הרע בעיני ה' אלקיו, לא נכנע מלפני ירמיהו הנביא מפי ה'. וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלקים, ויקש את ערפו ויאמץ את לבבו משוב אל ה' אלקי ישראל." השבועה מוזכרת בפרוט ביחזקאל (יו, יב-כא)

ויהי דבר ה' אלי לאמר: אמר נא לבית המרי: הלא ידעתם מה אלה, אמר: הנה בא מלך בבל ירושלם ויקח את מלכה ואת שריה ויבא אותם אליו בבלה, ויקח מזרע המלוכה ויכרת אתו ברית ויבא אתו באלה ואת אילי הארץ לקח ... וימרד בו לשלח מלאכיו מצרים לתת לו סוסים ועם רב. היצלה? הימלט העשה אלה והפר ברית ונמלט? חי אני נאם ה' אלקים אם לא במקום המלך הממליך אתו אשר בזה את אלתי ואשר הפר את בריתו אתו בתוך בבל ימות ... לכן כה אמר ה' אלקים: חי אני אם לא אלתי אשר בזה ובריתי אשר הפיר ונתחיו בראשו. ופרשתי עליו רשתי ונתפש במצודתי והביאותיהו בבלה ונשפטתי אתו שם מעלו אשר מעל בי.

נשים לב לשנוי בכתוב. האלה והברית שהופרו הופכים בפי ה' ל"אלתי" ו"בריתי", כפירוש מצודת דוד: "השבועה אשר בזה דומה אלי כאלו נשבע לי ובזה אותה, וזהו על כי נשבע בשם ה'."

מהי השבועה שנשבע צדקיהו לנבוכדנצר? לפי פשט הכתובים נראה שנשבע שלא ימרוד בו.

חז"ל ספרו לנו על שבועה אחרת:

מהי מרידתו? מצאו צדקיהו לנבוכדנצר כשהוא אוכל ארנבת חיה. אמר לו: השבע לי שלא תגלה עלי ולא תפרסם את הדבר. נשבע. בסוף הצטער צדקיהו בגופו (על כך שלא יכול לגלות). נשאל על שבועתו (התיר נדרו) ואמר. שמע נבוכדנצר שמבזים אותו. שלח והביאו לפניו סנהדרין וצדקיהו. אמר להם: ראיתם מה עשה צדקיהו? וכי לא נשבע בשם ה' שלא יגלה? אמרו לו: נשאל על שבועתו. אמר להם: וכי אפשר להשאל על שבועה? אמרו לו: כן, אמר להם: בעניו או אפילו שלא בפניו? אמרו לו: בפניו. אמר להם: אם כן מה עשיתם? מדוע לא אמרתם זאת לצדקיהו? מיד (איכה ב) ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון. אמר ר' יצחק: ששמטו כרים מתחתיהם (נדרים סה, א בתרגום לעברית)¹⁰

10. וכן גם בתנחומא דברים ואתחנן א, ובאיכה רכה ביד.

האם היה מותר לצדקיהו לגלות את דבר הארנבת, עליו נשבע לנבוכדנצר? מצאנו דעות שונות במפרשים.

הר"ן (נדרים סה,א) מביא את תרוץ התוספות, ומסכם: "ומכל מקום משמע דדיעבד מותר (אם התירו שלא בפניו) דאי לא מאי אהניה ליה לצדקיהו מאי דשרו ליה?"

בהמשך מביא הר"ן את דעת האוסרים, "ואחרים אמרו ... דלעולם אפילו דיעבד אינו מותר. שהרי הכתוב צווח בצדקיהו ומענישו בדבר ... וכן כתב הראב"ד ז"ל: יצא וראה מה עלתה בו ובסנהדרין."

גם אם פתר צדקיהו את השבועה כדעות המתירים, הרי נכשל בחלול ה': כך פירש יפה"תאר (ויק"ר ו,ה): "חלל את שבועתו אף כי נשאל עליה, מ"מ זה היה חלול השם לפני נבוכדנצר".

4. ר' יוחנן ר' יוחנן חש בשיניו. הלך אצל מטרונתא. עשתה לו רפואה בחמישי

ובערב שבת. אמר לה: למחר מה? אמרה לו: אינך צריך. ואם אצטרך? אמרה: השבע לי שלא תגלה (את סוד עשית הרפואה). נשבע לה: "לאֵלהא דישראל לא מגלינא, גלתה לו. למחר יצא, דרש ופרסם ברבים (למען יוכלו כולם לעשות אותה רפואה). והרי נשבע לה? – לאֵלהי ישראל לא אגלה, אבל לעם ישראל אגלה. והרי יש חלול השם בדבר? אלא שגלה לה מעיקרא." (עבודה זרה כח,א, בתרגום לעברית)

מזהו חלול השם? מסביר רש"י, שאותה מטרונתא היתה יכולה לחשוב שר' יוחנן עבר על שבועתו. אמנם לשון השבועה היה "לאֵלהא דישראל" ולא "באלהא דישראל", ואם כן ר' יוחנן מבחינתו פטור מקיום השבועה. אך כדי למנוע חשש לחלול השם גלה לה את הדבר ברגע שגלתה לו את סודה.

המכנה המשותף למעשים שבדקנו הוא שהשבועה לא חלה בהם:

1. שבועת האבות התבטלה מסבות שונות.
2. שבועת צדקיהו הותרה ע"י הסנהדרין.
3. לשון שבועת ר' יוחנן לא היתה לשון שבועה.

וכן לעניננו:

4. שבועת ישראל לגבעונים בטעות יסודה.

בכל זאת נוכחנו לדעת, שגם אם מבחינת ההלכה הפורמלית השבועה לא תופשת, הרי כל זמן שהגויים רואים בה שבועה, עלינו להתחשב בדעתם,¹¹ כיון

11. עד כמה מחשיבים הגויים שבועה נוכל ללמוד מבקשת יעקב ליוסף שלא לקברו במצרים אלא בקברות אבותיו. הוא אינו מסתפק בהסכמת יוסף, אלא מבקש ממנו להשבע. "זיאמר: השבעה לי וישבע לי" (בראשית מז,לא). ודאי האמין יעקב ליוסף גם בלא שבועה, אלא ידע שעל מנת לקיים את בקשתו דרושה הסכמתו של פרעה. זו תנתן, אם ידע פרעה על השבועה, שהרי שבועה

ששבועה מגלה במי האדם מאמין ולמי הוא עובר, ככתוב "את ה' אלקיך תירא, ואתו תעבוד ובשמו תשבע" (דברים ויג). השבועה היא בשם ה', לכן הגויים מתיחסים להפרתה (לפי דעתם) כזלזול בה' ואף כהכחשתו. זהו מובנו הרחב של חלול ה'.

התקון

בנאמר לעיל נסינו להבין את חומרת חטאו של שאול. בפרק זה ננסה להבין את הענשים שבאו לכפרתו. ראשית, עלינו לברוק את הקשר בין חטא האב ובין העונש לבניו.

שבועת שקר מופיעה בצמידות לחלול ה'. "ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלקיך אני ה'" (ויקרא יט, יב). כך מזהירים הדיינים את האדם העומד להשבע: "אומרים לו: הוי יודע שכל העולם כולו נודעו בשעה שאמר הקב"ה בסיני 'לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא' (שמות כ). וכל עבירות שבתורה נאמר בהן 'ונקה', וכאן נאמר 'לא ינקה'. וכל עבירות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן ממנו ומשפחתו ... וכל עבירות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן ממנו ומכל העולם כולו ... וכתוב (הושע ד) 'על כן תאבל הארץ ואמלל כל יושב בה'" (שבועות לט, א). כמה מתאימים הדברים לעניננו.

"תאבל הארץ" – מזכיר את הרעב המופיע בפרק.

"ממנו ומשפחתו" – בניו של שאול נענשים בעונו.

הבטוי "לא ינקה" מופיע גם לגבי שבועה "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא, כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא" (שמות יט, ז). וגם בייג מידות – "ונקה לא ינקה"; ובהמשך – "פקד עוון אבות על בנים ועל בני בנים, על שלשים ועל רבעים" (שמות לד, ז). ניתן אולי לפרש שבעון שבועת שוא חל הענש "לא ינקה", שפרושו פקידת העוון על הבנים.

צורת הענש בו נענשו בני שאול אומרת דרשני, שהרי ענש מטרתו תקון. חטאו של שאול היה בגרימת חלול שם ה' בעיני הגויים, לכן תקונו צריך לבוא ע"י קדוש ה'. ר' אחא בר זבינא אמר בשם ר' הושעיא: גדול הוא קדוש השם מחלול השם. בחלול השם כתיב (דברים כא) 'לא תלין נבלתו על העץ'¹² ובקדוש השם כתוב 'מתחלת קציר עד נתך מים עליהם מן השמים'. מלמד שעמדו תלויים מט"ז בניסן עד י"ז במרחשוון, והכתיב (שם כד) 'לא יומתו אבות על בנים'

מקודשת בעיני הגויים. אכן כך מרגיש יוסף בפניו לפרעה "אבי השביעני לאמר: הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען, שמה תקברני ..." (בראשית נה). כך גם מקבל פרעה את בקשתו "ויאמר פרעה: עלה וקבר את אביך באשר השביעך" (בראשית נז).
 12. סבת האסור "כי קללת אלקים תלוי", דהיינו: חלול ה'. אך במקרה שלנו, כשכבר נגרם חלול ה' גדול ובאים לתקנו ע"י קדוש ה', אין מתחשבים בכך.

ובנים מתו בעוון אביהם? א"ר חייא בר אבא בשם ר' יוחנן: מוטב שתעקר אות אחת מן התורה¹³ ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. והיו אומות העולם אומרים: תורתן של אלו פלסטון היא. כתוב בתורתן 'לא תלין נבלתו, ואלו תלויים ז' חודשים. כתוב בתורתן אין דנים שנים ביום אחד, ואלו שבעתם יחד. כתוב בתורה 'לא יומתו אבות על בנים' ואלו מתים בעוון אבותם. והיו שואלים עליהם: מה חטאו אלו שנשתנית מדת הדין? והיו ישראל אומרים להם: אבותיהם של אלו פשטו ידיהם בגרים גרורים. א"ל: וכי מה טיבן? אמרו להם: אלו הגרים שנתגיירו בימי יהושע. אמרו להם: וכי בשביל הגרים הגרורים הארורים הללו עשה הקב"ה לעמו כן? מה בבני מלכים כן, בהדיוטות על אחת כמה וכמה. מה אם אלו שלא נתגיירו לשם שמים, ראו היאך תובע הקב"ה את דמן, המתגייר לשם שמים אעכ"ו. ודאי אין אלוה כאלהיהם ואין אומה כאומתם, ואין לנו לידבק אלא באומה זו, שאלהיה גדול מכל אלהים. מיד התגירו הרבה גרים מאוה"ע, באותה שעה ק"נ אלף (במדבר רבה ח,ד).

במבט ראשון נראה שכונת המדרש להראות עד כמה מתחשב הקב"ה בגרים, ואפילו "גרים גרורים". כפי שמבין פירוש מהרז"ו למדרש "שילמדו איך ה' שומר גרים"¹⁴. סיום המדרש מורה, שאכן הגויים התרשמו מכך והתגירו עוד מאה וחמישים אלף איש. גישה זו קשה, שהרי "קשים גרים לישראל כספחת" ואין עם ישראל מנסה "לעשות נפשות" ולהרבות בגרים.

לפי הסברנו יובן המדרש באור חדש. המטרה בכל הענשים היתה לתקן את חלול ה' לו גרם שאול ע"י מעשים בפרהסיא הגורמים לקדוש השם בעיני הגויים. מטרה זו הושגה בדברי הגויים "ודאי אין אלוה כאלהיהם". כך בא החטא על תקונו.

מי יעלה בהר ה'?

לדרכנו יובהר מיקומו של פרקנו¹⁵. כל עוד קימת נקודת חלול ה' הטעונה תקון, מן הנמנע לגשת להכנות לבנין המקדש. הרי לבד היותו מקום השראת שכינה בישראל "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה,ח) הוא גם מקום גלוי שכינה לאומות העולם, כתפלת שלמה "אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא

13. המלבי"ם בפרשו לפרקנו לא רואה כאן סתירה לחוקי התורה – דוד עשה כל אלו מכח "משפט המלך".

14. כך מבין גם רש"י בגמרא המקבילה לענינו (יבמות עט,א) "ואל יתחלל שם שמים. שיהיו האומות אומרות: אין אומה זו ראויה לידבק בה, שהרי פשטו ידיהם בגרים ליטול מזונותיהם, ולא עשו בהן נקמה".

15. לפי סדר הכתובים מעשה זה בא לקראת סיומו של ספר שמואל. אמנם יש המקדימים אותו "לאחר שנה שנהרג שאול ובניו בא רעב ג' שנים בימי דוד" (פרקי דר' אליעזר יז).

אליך הנכרי, למען ידעון כל עמי הארץ את שמך ליראה אתך כעמך ישראל ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי" (מלכים א ח, מג).

הדרך למקדש, בשלביה הראשונים, התמודדה עם בעית השבועה. עפ"י מסורת חז"ל (זבחים קיח, ב) עבר המשכן משילה לנוב ומנוב לגבעון, שם התקיים עד בנין בית המקדש. אם נראה בנסיונו של שאול להשמדת הגבעונים קשר למעבר המשכן לגבעון,¹⁶ הרי שאול, בדרכו להקמת בית לה', ולו בית זמני, נכשל בהתמודדות זו. היסודות לבנין בית עולמים הונחו במזבח שהוקם ע"י דוד ב"גן ארונה היבסי" (שמי"ב כד). דוד הוא הפותר את בעית השבועה ליבוסים בהוראתו להסרת "העורים והפסחים". אף בפרקנו הוא נשאר נאמן לשבועתו לשאול וליהונתן בחמלתו על מפיבושת בן יהונתן.

לכן נבחר דוד לסלוק המכשול האחרון של חלול השבועה מימי שאול, לתקן עוון חלול ה', ולסלילת הדרך לבנין בית המקדש.

16. יהודה קיל מעלה השערה שלשם הקמת "הבמה הגדולה" (מלכים א ג, ד) כגבעון ולצורך המשמשים בה בכהונה נדרש שטח רחב, אותו הפקיע שאול מיד הגבעונים תושבי העיר. מחמת זה פרץ סכסוך ביניהם.